

بررسی دیدگاه جنگل نشینان نسبت به تأثیر طرح‌های جنگلداری بر اشتغال روستاییان (مطالعه موردی: حوزه تنگ‌سولک - استان کهگیلویه و بویراحمد)

مریم ترکی‌زاده^۱، محمدهادی معیری^۲، احمد عابدی سروستانی^۳، محمدرضا شهرکی^۴

دانشجوی کارشناسی ارشد جنگلداری دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

دانشیار گروه جنگلداری دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

محقق و مدرس مؤسسه آموزش عالی (غیرانتفاعی) ساعی گرگان

آدرس پست الکترونیک نویسنده رابط (m.rshahraki@yahoo.com)

چکیده

با توجه به این که طرح‌های جنگلداری نقش مهمی در ایجاد اشتغال و تحول اقتصادی روستاییان دارند؛ اما به گونه‌ای شایسته مورد توجه قرار نگرفته است. به همین دلیل، طرح‌های جنگلداری در زمینه اشتغال در اکثر مناطق نتوانسته است به حد لازم موفقیت کسب کند. در همین راستا، تحقیق حاضر با هدف بررسی تأثیر طرح‌های جنگلداری در ایجاد فرصت‌های شغلی روستاییان در حوزه آبخیز تنگ‌سولک شهرستان لیکک در استان کهگیلویه و بویراحمد انجام گرفته است. جهت جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه استفاده شد. روایی ابزار تحقیق با استفاده از دیدگاه کارشناسان و متخصصان در این زمینه مورد تأیید قرار گرفت و پایایی آن بر اساس نتایج ضریب آلفای کرونباخ برای متغیرهای اصلی تحقیق مورد بررسی قرار گرفت. جمعیت مورد مطالعه شامل ۷۵۰ خانوار در ۸ روستا بودند که با توجه به جدول کرجسی مورگان، ۲۵۶ خانوار به عنوان حجم نمونه انتخاب و به صورت سیستماتیک تصادفی نمونه‌گیری و داده‌ها جمع‌آوری شدند. یافته‌ها بیانگر این است که طرح‌های جنگلداری در ایجاد فرصت‌های شغلی جدید (مانند مرغداری و پرورش زنبور عسل) تأثیرگذار بوده است. همچنین، اجرای طرح‌های جنگلداری در بهبود و حفظ مشاغل موجود کمتر مؤثر بوده است.

واژگان کلیدی: طرح جنگلداری، اشتغال، روستا.

۱- مقدمه

جنگل‌ها از آنجا قابل اهمیت‌اند که بخش مهمی از منابع تجدیدشونده را تشکیل می‌دهند و هنوز زندگی شمار قابل توجهی از انسان‌ها و حیوانات به آن وابسته است. جوامع محلی انسانی به اشکال مختلف از جنگل‌ها و مراتع استفاده می‌کنند و تولیدات جنگلی به نوعی در تأمین غذا، اشتغال و سایر عایدات موثر می‌باشند (حیدرپور توتکله و همکاران، ۱۳۸۸). لازمه حفظ محیط زیست و بهره‌برداری بهینه از منابع طبیعی از ضرورت‌های توسعه روستایی است. روستاییان به دلیل شیوه زندگی و نوع معیشت خود بهره‌برداران اصلی و مستقیم منابع طبیعی محسوب می‌شوند و حدود ۹۰ درصد از عرصه‌های طبیعی کشور را در اختیار دارند و از آنها بهره‌برداری می‌کنند (مهدوی، ۱۳۷۷). با توجه به اهمیت و ضرورت محیط زیست و حفاظت از منابع طبیعی برای بقاء و تداوم و پایداری زندگی انسان، ارتقاء شرایط زندگی و معیشت در نواحی روستایی و تأمین نیازهای اولیه و اساسی روستاییان از طریق برنامه‌ریزی توسعه روستایی، زمینه حفاظت از محیط زیست کشور را فراهم خواهد ساخت (رضوانی، ۱۳۹۰). توسعه، که به تعبیری می‌توان به گرایش بشر به تغییر و دستیابی به سطوح بالاتر و کیفیت بهتر زندگی اطلاق کرد، قدمتی به

عمر بشر دارد. از میان زمینه‌های متعدد توسعه، توسعه روستایی یکی از عمده مباحث در این میان بوده و در بسیاری از کشورهای جهان به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه که بخش زیادی از جمعیت آنها در روستا زندگی می‌کنند، مورد تاکید است (قلی‌پور و روشندل اربطانی، ۱۳۸۵). با وجود این، توسعه روستایی در چند دهه اخیر همواره یکی از دغدغه‌های اصلی توسعه در ایران و اکثر کشورهای در حال توسعه بوده و در بسیاری از کشورها، توسعه روستایی راهبردی با اهمیت برای تأمین نیازهای اساسی از جمله غذا است؛ با این وجود هنوز سهم جوامع روستایی جهان سوم از توسعه و پیشرفت بسیار اندک است (یدقار، ۱۳۸۳). از نظر تودارو یکی از معیارهایی که توسعه روستایی بدان وابسته است، اشتغال می‌باشد (نصیری، ۱۳۸۹). نیک‌نامی (۱۳۸۴) معتقد است که نگرش در نوع رفتار انسان، نقشی تعیین کننده در اشتغال افراد دارد و تمایل و تصمیم انسان در انجام یا عدم انجام هر کاری بدان وابسته است. باجما^۱ و همکاران (۲۰۰۲) در تحقیقات‌شان بیان کرده‌اند که انگیزه روستاییان برای مانده در مناطق روستایی و اشتغال ضروری است. مالاتست^۲ (۲۰۰۲) افزایش فرصت‌های شغلی برای جوانان روستایی را به عنوان مهم‌ترین عامل کلیدی برای بهبود زندگی آنان دانسته است. طرح‌های جنگلداری نیز به عنوان راهی برای رسیدن به توسعه پایدار روستاهای جنگل‌نشین و حاشیه‌نشین، نقش مهمی در اشتغال و اقتصاد روستایی دارند؛ اما به گونه‌ای شایسته مورد توجه قرار نگرفته‌اند. لذا، طرح‌ها و سیاست‌های مدیریت اصولی جنگل‌ها به عنوان بخش وسیعی از این عرصه‌های طبیعی، می‌تواند یکی از راه‌های اساسی در به ثمر رسیدن توسعه روستاهای حاشیه جنگل باشد (عبدالله‌رش و همکاران، ۱۳۹۱). با توجه به این که طرح‌های جنگلداری به عنوان راهی برای اتصال میان مردم روستاها و ارگان‌ها و دست‌اندرکاران اجرایی روستا است، می‌تواند با برنامه‌ها و سیاست‌های پیش‌بینی شده، نقش مهمی در فرآیند توسعه روستایی داشته باشد. یکی از مهم‌ترین مواردی که در طرح‌های منابع طبیعی به ویژه جنگل در نظر گرفته می‌شود، فعالیت‌هایی است که باید به کاهش وابستگی معیشتی روستاییان به جنگل‌ها باشد. لذا این امر باید به توسعه و پیشرفت مردم روستاهای جنگل‌نشین و روستاهای مجاور بر اساس نیازها و خواسته‌هایشان منجر شود. بدین ترتیب، اجرای طرح‌ها و پروژه‌های جنگلداری در روستاهای حاشیه‌نشین جنگلی را می‌توان یکی از اقدامات سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور، در جهت تحقق توسعه روستاهای جنگلی برشمرد، چرا که می‌توان از طریق اجرای این گونه طرح‌ها وابستگی معیشتی روستاییان را به عرصه‌های جنگلی کاهش داد. به بیان دیگر، اجرای این طرح‌ها و پروژه‌ها می‌تواند به توسعه روستایی مناطق جنگلی کمک نماید. با این وجود در ایران، همچنان تلاش‌ها و سیاست‌ها بر افزایش اشتغال در این بخش در حال بررسی است. پرسش‌های زیادی در این زمینه مطرح است: آیا بخش منابع طبیعی موظف به ایجاد اشتغال برای روستاییان است؟ آیا رابطه‌ای بین متغیرهای اشتغال و تولید در بخش منابع طبیعی وجود دارد؟ استفاده از مکانیزاسیون چه تأثیری بر اشتغال دارد؟ تنوع‌بخشی تولید محصولات جنگلی چه تأثیری بر اشتغال دارد؟ تزریق سرمایه به بخش جنگل در قالب طرح‌های جنگلداری چه تأثیری بر اشتغال داشته است؟ و پرسش‌های زیادی که تحقیقات مختلف در ابعاد گوناگون را می‌طلبد. از این رو، با توجه به اهمیت موضوع اشتغال در بخش منابع طبیعی و معضل بیکاری روستاییان و همچنین تخریب عرصه‌های جنگلی، پژوهش حاضر به بررسی تأثیر طرح‌های جنگلداری در میزان اشتغال‌زایی روستاییان در حوزه آبخیز تنگ‌سولک از استان کهگیلویه و بویراحمد انجام گرفته است تا بتوان از نتایج به دست آمده در توسعه جنگل‌ها و همچنین زمینه‌سازی اشتغال روستاییان در طرح‌های جنگلداری بهره کافی برد.

۲- مواد و روش

منطقه مورد بررسی، حوضه آبخیز تنگ سولک در استان کهگیلویه و بویر احمد است. جنگل تنگ سولک با ۱۰۰۰ هکتار در حدود ۱۵ کیلومتری شهرستان لیکک (Likak) در جنوب استان کهگیلویه و بویر احمد واقع شده که دارای طول جغرافیایی ۵۰ درجه و ۱۱ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۱۷ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی ۳۰ درجه و ۳۵ دقیقه تا ۳۰ درجه و ۳۷ دقیقه شمالی است. پیمایش‌های منطقه نشان می‌دهد امروزه به دلیل کمبود امکانات و پایین بودن درآمد، بیشتر خانوارهای محلی این حوضه از جنگل مهاجرت کرده‌اند. خانوارهای باقیمانده نیز سکونت دائم در جنگل ندارند و در فاصله زمانی آبان ماه تا اواخر زمستان به گرمسیر کوچ می‌کنند. تأمین آب مصرفی این خانوارها از چشمه آبی که در خود تنگ سولک است، صورت می‌گیرد. در این حوضه اراضی کشاورزی و باغی نیز وجود دارند. محصول‌های زراعی اصلی شامل گندم و جو است. منطقه دارای چشم اندازه‌های زیبای طبیعی و جنگل‌های بلوط و زربین است. درختان زربین طبیعی، سرتاسر تنگ سولک را پوشانده است (زند بصیری و پروین، ۱۳۹۱).

1- Bajema
2- Malatest

تحقیق حاضر به لحاظ هدف کاربردی بوده و از نوع تحقیقات همبستگی- تحلیلی می‌باشد. جمعیت مورد مطالعه شامل ۷۵۰ خانوار از ۸ تعداد روستای سیاه شیر، سیدصفی، دوپر نظر، سرلیکک، کفشکنان، گچ‌بلند، گودبن و تنگ سولک در حوزه آبخیز تنگ‌سولک شهرستان لیکک در استان کهگیلویه و بویراحمد بوده است. از بین جمعیت مورد مطالعه و با استفاده از جدول کرجسی مورگان، ۲۵۶ خانوار به عنوان نمونه آماری انتخاب و به صورت نمونه‌گیری سیستماتیک تصادفی داده‌ها جمع‌آوری شدند. در این تحقیق با بررسی منابع مختلف، پرسشنامه‌ای جهت جمع‌آوری اطلاعات تهیه شد که روایی آن به وسیله متخصصان (کارشناسان امور جنگل و اساتید دانشگاه) و پایایی آن با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ تأیید شد. بعد از جمع‌آوری اطلاعات، کار استخراج و تجزیه و تحلیل داده‌ها در فضای نرم‌افزاری SPSS²¹ صورت پذیرفته است.

۳- نتایج

۳-۱- ویژگی‌های فردی

یافته‌ها حاکی از آن است که ۳۸/۳ درصد از افراد مورد مطالعه زن و ۶۱/۷ درصد مرد بودند. جوان‌ترین فرد مورد مطالعه ۱۴ سال و مسن‌ترین آن‌ها ۷۸ سال داشت، به طوری که میانگین سنی افراد ۳۴/۳۸ سال به دست آمد. نتایج حاصل از نظرات پاسخگویان نشان داد که، ۹۲ نفر (۳۵/۹ درصد) از آن‌ها با بیشترین فراوانی تحصیلاتی در حد متوسطه و دیپلم داشتند. فقط ۴/۳ درصد از آن‌ها به دامداری مشغول بوده، ۱۹/۵ درصد از طریق کشاورزی، ۳۷/۵ درصد از طریق دامداری و کشاورزی و ۳۸/۷ درصد از طریق شغل آزاد کسب درآمد می‌کردند. نتایج گویای آن است که، ۴۴/۵ درصد از افراد مورد مطالعه هیچگونه دامی نداشتند. همان‌طور که یافته‌ها نشان می‌دهد ۴۳/۴ درصد از پاسخگویان دارای ۵ تا ۱۰ هکتار اراضی کشاورزی دیم و آبی بودند.

۳-۲- دیدگاه پاسخگویان نسبت به تأثیر طرح جنگلداری بر اشتغال

برای این منظور ۸ گویه مورد استفاده قرار گرفت (جدول ۱). طبق نتایج بدست آمده تأثیر طرح جنگلداری در ایجاد شغل‌های جدید در بخش دامداری (گاوداری، گوسفند داری، مرغداری، پرورش زنبور عسل و غیره) در اولویت اول قرار دارد. تأثیر طرح جنگلداری در ایجاد شغل جدید در بخش کشاورزی (زراعت، باغبانی و غیره) در اولویت دوم و میزان تأثیر طرح جنگلداری در ایجاد شغل جدید در بخش جنگل (بهره برداری از جنگل، محصولات فرعی جنگل و غیره) در اولویت سوم قرار دارد. میزان تأثیر طرح جنگلداری در فراهم آوردن امکانات لازم برای رونق اشتغال در اولویت چهارم قرار گرفته است. میزان تأثیر طرح جنگلداری در ایجاد شغل جدید در صنایع و فعالیت‌های جانبی (صنایع دستی، فرآوری محصولات، صنایع تبدیل محصولات کشاورزی و غیره) در اولویت پنجم و تأثیر طرح جنگلداری در حفظ شغل‌های موجود در اولویت ششم می‌باشد. در نهایت، تأثیر طرح جنگلداری در ایجاد شغل جدید در بخش عمرانی (مانند ساخت تأسیسات، ساختمان‌ها و غیره) در اولویت هفتم و تأثیر طرح جنگلداری در بهبود شغل‌های موجود (مانند کشاورزی، دامداری، پرورش و مراقبت از جنگل و غیره) در آخرین اولویت یعنی رتبه هشتم قرار دارد.

جدول ۱- توزیع نظر پاسخگویان نسبت به تاثیر طرح جنگلداری بر اشتغال روستاییان

اولویت	انحراف معیار	میانگین	درصد تاثیرگذاری					گویه‌ها
			خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
۶	۱/۱۱	۲/۶۱	۳/۵	۱۸	۳۴/۴	۲۳/۸	۲۰/۳	میزان تاثیر طرح جنگلداری در حفظ شغل‌های موجود
۸	۱/۱۸	۳/۱۱	۱۱/۷	۲۸/۵	۳۰/۱	۱۸	۱۱/۷	میزان تاثیر طرح جنگلداری در بهبود شغل‌های موجود (مانند کشاورزی، دامداری، پرورش و مراقبت از جنگل و غیره)
۴	۱/۱۱	۲/۷۶	۶/۲	۱۸/۴	۳۶/۷	۲۲/۷	۱۶	میزان تاثیر طرح جنگلداری در فراهم آوردن امکانات لازم برای رونق اشتغال
۱	۱/۲۸	۳/۰۵	۱۳/۷	۲۸/۱	۲۴/۲	۱۸/۴	۱۵/۶	میزان تاثیر طرح جنگلداری در ایجاد شغل جدید در بخش دامداری (گاو‌داری، گوسفند داری، مرغداری، پرورش زنبور عسل و غیره)
۲	۱/۱۵	۲/۹۸	۱۳/۴	۲۸/۱	۲۴/۲	۱۸/۴	۱۰/۹	میزان تاثیر طرح جنگلداری در ایجاد شغل جدید در بخش کشاورزی (زراعت، باغبانی و غیره)
۵	۱/۲۱	۲/۷۱	۷/۴	۱۹/۹	۲۸/۹	۲۳	۲۰/۷	میزان تاثیر طرح جنگلداری در ایجاد شغل جدید در صنایع و فعالیت‌های جانبی (صنایع دستی، فرآوری محصولات، صنایع تبدیل محصولات کشاورزی و غیره)
۳	۱/۱۶	۲/۸۳	۵/۹	۲۵/۴	۳۲	۱۹/۵	۱۷/۲	میزان تاثیر طرح جنگلداری در ایجاد شغل جدید در بخش جنگل (بهره برداری از جنگل، محصولات فرعی جنگل و غیره)
۷	۱/۱۶	۲/۵۱	۵/۱	۱۶	۲۷	۲۸/۱	۲۳/۸	میزان تاثیر طرح جنگلداری در ایجاد شغل جدید در بخش عمرانی (مانند ساخت تأسیسات، ساختمان‌ها و غیره)

۳-۳- ارتباط بین متغیرها و شاخص اشتغال

به منظور تعیین ارتباط بین ویژگی‌های فردی و دیدگاه افراد مورد مطالعه نسبت به تاثیر طرح جنگلداری بر اشتغال روستاییان، از ضریب همبستگی پیرسون و اسپیرمن بهره‌گرفته شد که نتایج آن در جدول ۲ ارائه شده است. یافته‌ها بیانگر آن است که بین سطح تحصیلات و تعداد دام پاسخگویان با دیدگاه آنان نسبت به تاثیر طرح جنگلداری بر اشتغال روستایی دارای یک رابطه مثبت و معنی‌دار است. در عین حال، هیچ کدام از سایر متغیرهای فردی مانند سن، تعداد اعضای خانوار، سابقه دامداری، میزان اراضی زراعی، سابقه انجام کار کشاورزی، میزان باغ و مدت زمان سکونت در روستا با دیدگاه افراد مورد مطالعه نسبت به تاثیر طرح جنگلداری بر اشتغال روستایی دارای رابطه معنی‌داری نبود.

جدول ۲- رابطه متغیرهای مستقل با تاثیر طرح جنگلداری بر اشتغال روستایی

متغیرها	نوع ضریب همبستگی	ضریب همبستگی	سطح معنی دار
سن	پیرسون	۰/۰۶۵	۰/۱۴۹
سطح تحصیلات	اسپیرمن	۰/۱۹۴**	۰/۰۴۶
تعداد اعضای خانوار	پیرسون	۰/۰۱۶	۰/۳۹۸
تعداد دام	پیرسون	۰/۳۹۶**	۰/۰۱۷
سابقه دامداری	پیرسون	۰/۰۷۲	۰/۱۲۷
میزان اراضی زراعی	پیرسون	-۰/۰۱۹	۰/۳۷۹
سابقه کار کشاورزی	پیرسون	-۰/۰۴۹	۰/۲۱۶
میزان باغ	پیرسون	-۰/۰۵۷	۰/۱۸۰
مدت زمان سکونت در روستا	پیرسون	۰/۰۱۲	۰/۴۲۶

بحث و نتیجه گیری

سهم قابل توجه بخش منابع طبیعی و کشاورزی در رشد اقتصادی کشور علی رغم کاهش سهم آن از موجودی سرمایه در مقایسه با بخش های دیگر، باعث شده است که بسیاری از سیاستگذاران به این باور برسند که این بخش می تواند محل مناسبی برای ایجاد اشتغال باشد (محمدی و همکاران، ۱۳۹۲). طرح های جنگلداری که در روستاها و یا در حاشیه روستاها اجرا می شود، نقش مهمی می تواند در اشتغال و اقتصاد روستایی داشته باشند. عدم شناسایی و بی توجهی به عوامل مؤثر بر اشتغال در مناطق روستایی و فعالیت های جنگلداری، باعث شده است تا کمتر به نقش تأثیرگذاری طرح های جنگلداری در توسعه روستایی توجه شود. این در حالی است که لازم است نرخ رشد اشتغال در بخش منابع طبیعی به خصوص عرصه های جنگلی همپای رشد کلی اشتغال پیش رود. در این راستا، تحقیق حاضر با هدف بررسی تأثیر طرح های جنگلداری در ایجاد فرصت های شغلی روستاییان در حوزه آبخیز تنگ سولک در استان کهگیلویه و بویراحمد انجام گرفت. نتایج نشان داد که طرح های جنگلداری در ایجاد فرصت های شغلی جدید مانند گاو داری، گوسفند داری، مرغداری، پرورش زنبور عسل، موثر بوده است. در عین حال، تاثیر این طرح ها در بهبود و حفظ مشاغل موجود در روستاها و حاشیه نشین و جنگل نشین کم بوده است. یکی از دلایل می تواند به فصلی بودن فعالیت ها در عرصه های جنگلی ربط داشته باشد به طوری که این موضوع می تواند باعث کاهش انگیزه روستاییان در اشتغالزایی از طریق طرح های جنگلداری شده باشد. در مجموع، تحقیق حاضر نشان داد که افرادی که دارای تحصیلات بیشتر و تعداد دام بیشتر می باشند، تاثیر طرح های جنگلداری در ایجاد و زمینه سازی برای اشتغال (مستمر و فصلی) را در سطح بالاتری ارزیابی کرده اند.

مراجع

۱. حیدرپور توتکله، زینب، شعبانعلی فمی، حسین، اسدی، علی. و ملک محمدی، ایرج، (۱۳۸۸)؛ «نقش عضویت در تعاونی های جنگل- نشینان در بهره برداری از منابع جنگلی غرب استان مازندران»، مجله تعاون، سال ۲۰، شماره ۲۱۰ و ۲۱۱، صفحه ۱۱۵-۹۱.
۲. رضوانی، محمد رضا، (۱۳۹۰)؛ برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران. نشر قومس: تهران.
۳. زند بصیری، مهدی، پروین، طیبه، (۱۳۹۱)؛ «بررسی اهمیت معیارها و شاخص های فرآیند خاور نزدیک در مدیریت پایدار جنگل های زاگرس (مطالعه موردی: حوضه آبخیز تنگ سولک استان کهگیلویه و بویر احمد)»، فصلنامه تحقیقات جنگل و صنوبر ایران، جلد ۲۰، شماره ۲، صفحه ۲۱۶-۲۰۴.
۴. عبدالله رش، مسعود، شبیری، محمد، و حقیقی، فهیمه، (۱۳۹۱)؛ «نقش نهادهای مردمی و دولتی در مشارکت جوامع محلی برای حفاظت از تالاب کانی برازان»، فصلنامه اکوبیولوژی تالاب، سال ۴، شماره ۳، صفحه ۳۳-۲۷.
۵. قلی پور، آرین، و روشندل اربطانی، طاهر، (۱۳۸۵)؛ «نهادهای رسانه ای توسعه محور بررسی و تبیین ارتباط بین سازگاری برنامه های تلویزیونی شبکه استانی و توسعه روستایی در استان اردبیل»، فصلنامه روستا و توسعه، دوره ۹، شماره ۴، صفحه ۱۷۶-۱۳۷.

۶. محمدی، هادی، فلیجی، نعمت، و باقرآبادی، صمد. (۱۳۹۲)؛ «تحلیل عوامل مؤثر بر اشتغال بخش کشاورزی (مطالعه موردی استان ایلام، کردستان، کرمانشاه و همدان)»، فصلنامه علوم اقتصادی، سال ۷، شماره ۲۲، صفحه ۱۳۵-۱۱۵.
۷. مهدوی، مسعود. (۱۳۷۷)؛ مقدمه‌ای بر جغرافیای روستایی ایران، انتشار لیلی: تهران.
۸. نصیری، اسماعیل. (۱۳۸۹)؛ «آثار تشکیل تعاونی‌های تولید کشاورزی بر بهبود شاخص‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (مطالعه موردی روستاهای شهرستان زنجان)»، فصلنامه روستا و توسعه، دوره ۱۳، شماره ۳، صفحه ۱۴۵-۱۲۷.
۹. نیک‌نامی، مهرداد. (۱۳۹۴)؛ «ویژگی‌های اجتماعی-اقتصادی مؤثر بر نگرش جوانان روستایی استان سمنان نسبت به اشتغال در فعالیت‌های کشاورزی»، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۸، شماره ۲، صفحه ۱۵۲-۱۲۹.
۱۰. یدقار، علی. (۱۳۸۳)؛ «برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران»، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، جلد ۳۶، شماره ۴۸، صفحه ۹۰-۷۱.
11. Bajema, D.H., Miller, W.W., and Williams, D.L., (2002): "Aspirations of rural youth", Journal of Agricultural Education, 43(3):61-71.
12. Malatest, R.A., (2002): "Rural youth migration: exploring the reality behind the myths (rural youth phase II)". Atlantic Canada Opportunities Agency. Available on: <http://www.acoa-apeca.gc.ca/>